

ГІБРИДНІ ВИБОРЧІ СИСТЕМИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ НА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Чупрін Р. В.

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

У даній статті розглядається «гібридна виборча система» як окремий тип сучасної виборчої системи, що має самостійне наукове значення. Проведений автором аналіз відомостей бази даних PARLINE, наданої Міжпарламентським союзом, дозволив виявити 34 палати парламентів в 31 країні світу, які обираються за допомогою гібридних виборчих систем та виокремити 8 видів гібридних виборчих систем. Також у статті описуються деякі суттєві тенденції в поширенні та застосуванні гібридних систем та пропонується коефіцієнт для оцінки рівня гібридності виборчої системи.

В данной статье рассматривается «гибридная избирательная система» как отдельный тип современной избирательной системы, имеющий самостоятельное научное значение. Проведённый автором анализ базы данных PARLINE, предоставленной Межпарламентским союзом, позволил выявить 34 палаты парламентов в 31 стране мира, избираемые с помощью гибридных избирательных системы выделить 8 видов гибридных избирательных систем. Также в статье описываются некоторые существенные тенденции в распространении и применении гибридных систем, предлагается коэффициент для оценки уровня гибридности избирательной системы.

This paper discusses the issue of “hybrid electoral system” as a certain type of modern electoral systems. Further analysis of the PARLINE database provided by the Inter-parliamentary union helped to discover 34 chambers of parliaments in 31 countries of the world elected with the help of hybrid electoral systems. The author also distinguishes 8 types of hybrid electoral systems. The paper describes some essential trends in hybrid electoral systems’ spread and implementations. The author also proposes a coefficient for the evaluation of hybridity level of an electoral system.

Ключові слова: виборча система, гібридна виборча система, класифікація виборчих систем, вибори, парламентські вибори, виборчий округ.

Постановка проблеми. Виборча система традиційно була і залишається однією з найбільш динамічних складових політичної системи. Гнучкість виборчого законодавства неодноразово ставала запорукою розв’язання або і попередження конфліктів у суспільстві. Разом з тим, ця гнучкість традиційно не стосувалася низки фундаментальних принципів проведення вільних демократичних виборів. Серед таких принципів, безумовно, і принцип рівності голосів усіх виборців. Втім, реальна практика проведення виборів дає цілу низку прикладів, коли виборці частини території країни не можуть реалізувати своє право голосу в повній мірі. Нажаль, серед числа таких держав нині опинилася і Україна.

Постаючи обличчям перед подібною проблемою, законодавець нерідко змушений вдаватися до гібридизації виборчої системи, яка використовується при проведенні виборів загальнонаціонального масштабу, в першу чергу, парламентських виборів. Гібридною при цьому вважається виборча система, за якої одна частина виборців обирає своїх представників до певного органу з допомогою виборчої системи одного типу, а інша – з допомогою виборчої системи іншого типу. Наявність потенційних передумов для використання виборчої системи гібридного типу в Україні робить її актуальним об’єктом для дослідження у вітчизняній політичній науці.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження гібридних виборчих систем як окремого самостійного різновиду виборчої системи практично не велося, а сам термін «гібридна виборча система» епізодично застосовувався або як синонім поняття «змішана виборча система», або для позначення окремих різновидів останньої. Серед робіт, у яких гібридні виборчі системи розглядаються саме в такому ракурсі, слід відзначити «Енциклопедію демократичної думки» під редакцією П. Кларка та Дж. Фоурейкера [1], колективне дослідження групи фахівців під проводом П. ді Кортонна «Оцінювання та оптимізація виборчих систем» [2], розділ за авторством А. Бле і Л. Массікотта у другому виданні «Порівняння демократій» [3].

Чи не єдиною роботою, у якій трактування «гібридних систем» дозволяло розглядати їх як окремих самостійних випадків виборчої системи, можна вважати книгу Е. Рейнольдса, Б. Рейлі та Е. Елліса «Розробка виборчих систем» [4].

Формулювання цілей статті. Дане дослідження має на меті обґрунтувати відокремлення гібридних систем в окремих типів виборчих систем, перш за все, відділити їх від змішаних систем; виокремити основні різновиди гібридних систем; визначити ступінь поширеності їх застосування в сучасному світі на виборах загальнонаціонального масштабу; визначити загальні тенденції такого їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід вказати, що хоча гібридні виборчі системи дуже часто ототожнюються зі змішаними системами, можна виділити кілька підходів до їх розуміння в сучасній науці. Так, наприклад, П. Кларк і Дж. Фоурейкер в «Енциклопедії демократичної думки» вказують, що гібридна виборча система комбінує елементи систем з використанням одномандатних округів і систем пропорційного представництва. При цьому наголошується, що прикладом застосування такої системи на практиці може вважатися саме Федеративна Республіка Німеччина, яка використовує її з 1949 року [1].

Обмеженість такого підходу досить очевидна хоча б тому, що він виключає інші варіанти змішування, що застосовуються, наприклад, при виборах до сенату Мексики, де частина депутатів обирається у тримандатних округах, а частина – в єдиному національному багатомандатному окрузі [5]. Таким чином, дане трактування є занадто вузьким, щоб спиратися на нього при розгляді даної проблеми.

Протилежним настільки вузькому трактуванню можна назвати підхід, запропонований П. ді Кортоні та його колегами. В їх роботі розуміння гібридних систем навпаки досить суттєво розширено. Однак симптоматично, що й тут це скоріше не окремих різновидів виборчої системи, а синонім змішаної системи. П. ді Кортоні більш детально підходить до аналізу гібридних систем, виділяючи три їх різновиди, які становлять інтерес в тому числі і для даної роботи [2, с. 120].

Перший різновид – «співіснування» – передбачає, що на більшій частині території країни використовується метод відносної більшості, проте деякі окремі адміністративно-територіальні одиниці використовують для проведення виборів пропорційні системи. В якості причини таких винятків із загального правила виступає бажання законодавця забезпечити представництво у виборчих органах для етнічних меншин.

Другий різновид – «комбінування» – описує змішану виборчу систему, у якій розподіл місць за мажоритарною і пропорційною складовою відбувається незалежно одна від одної. Такі системи прийнято також називати змішаними непов'язаними або паралельними системами.

Третій різновид – «корекція» – включає в себе численні варіанти, за яких розподіл мандатів за пропорційною складовою залежить від результатів голосування і розподілу мандатів за мажоритарною складовою. П. ді Кортоні вказує, що корекція застосовується таким чином, що при розподілі мандатів за пропорційною складовою до уваги беруться не всі голоси виборців. Така система спрямована на зменшення числа «втрачених голосів», що утворюються в результаті застосування мажоритарних виборчих систем, особливо системи відносної більшості. Прикладом такої системи може слугувати сучасна виборча система Німеччини.

А. Бле і Л. Массікотт, на яких посилаються П. ді Кортоні з колегами, проте, в більш пізній роботі воліють вживати для своєї класифікації саме термін змішані, а не гібридні системи, виділяючи крім описаних у П. ді Кортоні трьох типів змішаних (гібридних) систем ще один – суперзмішані системи. Останні передбачають багаторівневе змішування в кілька стадій [3, с. 46].

А. Бле і Л. Массікотт також вказують, що гібридні системи і змішані системи – це синоніми, якими позначається виборча система, яка передбачає одночасне застосування на виборах різних виборчих формул [3, с. 54].

У той же час, Е. Рейнольдс, Б. Рейлі та Е. Елліс пропонують відокремити гібридні системи від змішаних і багатоярусних. У їх розумінні гібридною є система, за якої одна частина населення країни обирає представників, використовуючи одну виборчу систему, а інша частина населення обирає представників, використовуючи іншу систему [4, с. 105].

Визначення Е. Рейнольдса та його колег виглядає більш доречним, оскільки передбачає самостійну значущість терміна «гібридна система». Воно також не є штучним, оскільки природа такої системи кардинально відрізняється від інших систем, вище приписуваних до гібридних, але таких, що, по суті, є різновидами змішаної виборчої системи. За змішаної системи виборець має справу з обома її складовими – і, таким чином, його вибір завжди є двояким. Гібридна ж система завжди дає виборцю можливість зробити вибір, який не може зробити частина решти виборців.

Змішані системи є результатом спроб штучно поєднати переваги різних типів виборчих систем, нівелюючи при цьому їх недоліки. Гібридні системи ж скоріше є вимушеними відступами від класичного принципу рівності голосів виборців між собою. Такі вимушені відступи можуть

бути обумовлені різними обставинами, що дозволяє говорити про декілька різновидів гібридних виборчих систем залежно від їх природи. При цьому відмінності, на яких автор має намір зупинитися, стосуються не стільки механіки голосування або виборчої формули, скільки тих причин, які зумовили застосування гібридних систем в кожному конкретному випадку.

Для дослідження різновидів гібридних систем, що застосовуються на рівні парламентських виборів, за основу була взята база даних PARLINE Міжпарламентського союзу, що містить інформацію про виборчі системи, що застосовуються при виборах 266 палат національних парламентів у 189 країнах світу [6]. Надалі, ведучи мову про поширеність гібридних виборчих систем або звертаючись до статистичних показників, автор буде виходити саме з цієї вибірки. Її аналіз дозволив виявити 34 випадки застосування гібридних виборчих систем в 31 державі світу. У процесі більш детального вивчення цих випадків вдалося виокремити 8 різновидів гібридних виборчих систем в залежності від тих причин, які обумовлюють гібридизацію системи.

Першою причиною гібридизації виборчої системи є бажання законодавця підвищити її інклюзивність, надавши право вибору тим громадянам країни, які проживають за її межами. Гібридизація в такому випадку настає, якщо закордонні виборці мають можливість окремо обрати своїх представників за системою, що відрізняється від використаної на «домашніх» виборчих дільницях. Прикладами тут можуть слугувати Ангола, Еквадор, Македонія та Мозамбик.

Всі названі вище випадки об'єднує один важливий показник – частка місць в парламенті, що розігруються в результаті голосування громадян країни, які проживають за її межами, не перевищує 5% і є фіксованою.

Другим мотивом для створення гібридної системи може бути бажання органів влади (виконавчої влади, президента і т.д.), відповідальних за формування виборчих округів, зберегти можливості для впливу на результати виборів. Тут також відкриваються широкі можливості як для класичного, так і для ірландського джерримандерінгу, що свідчить про наявність потенційних негативних наслідків у разі застосування на практиці гібридних систем, у яких правила розподілу мандатів між адміністративно-територіальними одиницями жорстко не закріплені в законодавстві.

Прикладами тут можуть слугувати виборчі системи Йорданії, Камеруну та Кот-Д'Івуару. Їх можна охарактеризувати як потенційно гібридні системи, гібридність яких визначається конкретними політичними обставинами безпосередньо перед кожними наступними виборами. Невизначеність процедури формування виборчих округів створює в описаних випадках можливості для легального маніпулювання параметрами виборчої системи в інтересах окремих партій чи кандидатів – в тому числі і через зміну ступеня її гібридності.

Третій варіант гібридизації виборчої системи обумовлений демографічними факторами. В даному випадку законодавець ставить магнітуду виборчих округів в сувору залежність від чисельності їх населення (або чисельності виборців) таким чином, що в країні можуть утворюватися як одномандатні, так і багатомандатні округи.

Такий варіант гібридної виборчої системи можна спостерігати у Венесуелі, Гондурасі, Греції, на Мадагаскарі, в Малі, Омані, Панамі, Сенегалі, Чаді, на виборах до нижньої палати парламенту Швейцарії.

В цілому, необхідно вказати, що хоча чітка залежність магнітуди округів від демографічних показників і звужує можливості для зловживань, вона не знімає питання про різницю значущості голосів виборців в одномандатних і багатомандатних округах. З огляду на те, що в окремих випадках гібридна складова у виборчій системі перевищує 40% (Венесуела, Мадагаскар, Оман), просто ігнорувати таку різницю не можна. Теоретично ця проблема легко вирішується двома шляхами: об'єднанням декількох невеликих адміністративно-територіальних одиниць в один округ з більшою магнітудою; прийняттям таких норм представництва, за яких кожен округ буде обирати мінімум двох депутатів. Однак перше рішення може наштовхнутися на культурні або історичні протиріччя, а друге – на небажання штучно збільшувати число парламентарів і пов'язані з цим витрати.

Четвертим фактором, що обумовлює використання гібридної виборчої системи, є специфіка географічного розташування держави або окремих її частин і обумовленого цим його адміністративно-територіального поділу.

Прикладами тут можуть слугувати: Фінляндія, де виняток зроблено для Аландських островів [7]; Італія, де на північному заході країни розташований ізольований регіон Валле д'Аоста [8]; Іспанія, де гібридизація обумовлена наявністю в Північній Африці анклавів Сеута і Мелілья [9].

Така гібридизація виборчих систем з географічних міркувань характерна виключно для держав Європи, де виборчі системи пройшли тривалий шлях розвитку і позбулися деякої схильності до надмірної простоти, що йшла на шкоду більш повному представництву інтересів

громадян, яку можна спостерігати в деяких державах з відносно невеликим досвідом проведення конкурентних виборів.

Таким чином, в описаних випадках регіони зі специфічними інтересами отримують своїх представників в парламенті, а гібридизація виборчої системи стає радше формальною, оскільки частка депутатів, що обираються за її гібридною складовою, є мінімальною і мало впливає на загальну розстановку сил в парламенті.

П'ятим чинником, що обумовлює гібридизацію системи, є бажання законодавців гарантувати представництво в парламенті певним групам громадян, які не локалізовані географічно, проте мають специфічні інтереси, зумовлені етнічними або релігійними факторами.

Прикладом такої системи може слугувати виборча система Ірану, яка передбачає особливе представництво для ряду релігійних меншин країни. Зокрема, по одному члену парламенту обирають зороастрійці, іудеї, вірменські християни півночі країни, вірменські християни півдня країни, а також спільно асирійці і халдейські християни [10, с.33]. Таким чином, гібридизація у виборчій системі Ірану використовується для гарантування представництва релігійних меншин в парламенті країни.

Логічно, що даний варіант може застосовуватися для забезпечення представництва в парламенті національних меншин. Така практика прийнята в Нігері, Словенії і Сінгапурі. Протилежну модель обрали на Самоа, де в окремому двомандатному окрузі обирають своїх представників громадяни несамоанського або частково самоанського походження [11].

Гібридизація виборчої системи для забезпечення представництва в парламенті меншин, в цілому, виглядає логічним кроком, якщо в силу своєї нечисленності або географічної розпорошеності вони не мають шансів обрати своїх представників на загальних підставах.

Шостий варіант гібридизації тісно пов'язаний з питанням географії, як і деякі попередні, проте заслуговує на виділення в окрему категорію. Йдеться про острівні держави, розташовані на архіпелагах, в які входять невеликі або малонаселені острови. Тут гібридизація багато в чому виправдана бажанням законодавця зберегти кожен острів або частину острова зі своєю специфічною культурою в якості окремої виборчої одиниці (винятки робляться в таких випадках, як правило, для столиць і островів, на яких вони розташовані).

Прикладом такої гібридної системи можуть слугувати Кірибаті, Маршаллові острови, Самоа, вже згадуване вище, а також – Тувалу.

Острівний варіант гібридизації виборчих систем відрізняється від описаних вище варіантів, де гібридизація також залежала від адміністративно-територіального поділу та кількості населення, більш жорстким визначенням магнітуди округів. Тут на рівні нормативно-правових актів частіше вказується не залежність від чисельності населення, а конкретне число депутатів, що обираються від острова.

Сьомий варіант використання гібридної виборчої системи стосується випадку, коли вона застосовується в якості перехідного варіанту в ситуації, в якій країна потребує обрання нового легітимного загальнонаціонального представницького органу, проте умови не дозволяють використовувати єдину виборчу систему в різних частинах держави.

Сучасним прикладом тут може слугувати Лівія, яка в 2012 році отримала гіпергібридну виборчу систему, за якої в різних округах співіснують цілих 3 виборчих системи [12]. Безумовно, таке різноманіття може бути виправдане лише з точки зору тимчасової необхідності.

Восьмий випадок гібридизації виборчої системи зустрічається в державах з федеративною формою територіального устрою. З одного боку, тут, як правило, верхня палата складається з представників суб'єктів федерації, але при цьому може виникнути необхідність якогось специфічного представництва, яке потребуватиме іншої виборчої системи (прикладом є федеральна столична територія в Нігерії [13]). З іншого боку, законодавство може віддавати право визначення виборчої системи окремим суб'єктам федерації (такі норми стосуються обрання верхньої палати парламенту Швейцарії і обох палат парламенту США).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків узагальнюючого характеру. Використання гібридних виборчих систем для обрання парламентів не є рідкісним випадком в сучасному світі. 12,7% (34 палати) палат парламентів в 16,4% (31 країна) країн світу обираються за допомогою гібридних виборчих систем.

Географічно гібридні виборчі системи найбільш поширені в Африці – близько 1/3 зафіксованих випадків використання. Загальна картина така:

- Африка – 11 палат парламентів в 11 країнах (Ангола, Камерун, Кот-д'Івуар, Лівія, Мадагаскар (нижня палата), Малі, Мозамбік, Нігер, Нігерія (верхня палата), Сенегал, Чад);
- Європа – 9 палат в 7 країнах (Греція, Італія (нижня і верхня палати), Словенія (нижня палата), Іспанія (нижня палата), Швейцарія (нижня і верхня палати), Македонія, Фінляндія);

- Азія – 4 палати в 4 країнах (Іран, Йорданія (нижня палата), Оман (нижня палата), Сінгапур);
- Океанія – 4 палати в 4 країнах (Кірибаті, Маршаллові острови, Самоа, Тувалу);
- Північна Америка – 4 палати в 3 країнах (Гондурас, Панама, США (нижня і верхня палати));
- Південна Америка – 2 палати в 2 країнах (Венесуела, Еквадор).

Гібридні системи менш поширені при виборах двопалатних парламентів. При загальній частці двопалатних парламентів у аналізованій базі даних у 40,7% частка країн з двопалатними парламентами серед тих, які використовують гібридні системи, становить всього 29%.

Серед 9 двопалатних парламентів, при обранні яких використовуються гібридні системи, лише в 3 країнах обидві палати обираються за допомогою гібридних виборчих систем.

З 12 палат двопалатних парламентів, які обираються за допомогою гібридних виборчих систем, у 8 випадках гібридна система застосовується при формуванні нижньої палати, а у 4 – при формуванні верхньої. При цьому тільки в одному випадку (Нігерія) верхня палата є єдиною палатою парламенту, яка формується за допомогою гібридної виборчої системи.

Найбільш популярними комбінаціями типів виборчих систем, що використовуються в гібридних системах, є комбінація системи відносної більшості з пропорційною системою партійних списків (зафіксовано 14 таких випадків) і системи відносної більшості з системою блокового голосування (виявлено 6 таких випадків).

Для оцінки ступеня гібридності системи можна запропонувати коефіцієнт гібридності, який може розраховуватися як відношення числа мандатів, що розігруються за виборчою системою, яка застосовується для розіграшу меншої частини мандатів, до загальної чисельності розіграваних мандатів. Такий коефіцієнт може приймати значення від 0 (система не є гібридною) до 0,5 (система максимально гібридна).

Найбільш високі значення коефіцієнту гібридності характерні для випадків, пов'язаних з політично і демографічно обумовленою гібридністю системи, а також з острівними державами і, в окремих випадках – з федераціями. Саме такі випадки і є найцікавішими з точки зору подальшого дослідження гібридних виборчих систем.

Література:

1. Clarke P. Encyclopedia of Democratic Thought / P. Clarke, J. Foweraker. – New York : Routledge, 2003. – 768 p.
2. Di Cortona P. Evaluation and optimization of electoral systems / P. Grilli Di Cortona, C. Manzi, A. Pennissi, F. Ricca, B. Simeone. – Philadelphia : SIAM, 1999. – 230 p.
3. LeDuc L. Comparing democracies 2 / L. LeDuc, R. Niemi, P. Norris. – London : SAGE Publications. – 269 p.
4. Рейнольдс Э. Разработка избирательных систем : Пер. с англ. / Э.Рейнольдс, Б.Рейли, Э.Эллис. – Бишкек : ОсОО "Premier LTD", 2006. – 286 с.
5. IPU PARLINE database : MEXICO (Cámara de Senadores), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2212_B.htm
6. IPU PARLINE database on national parliaments : Search [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>
7. IPU PARLINE database : FINLAND (Eduskunta - Riksdagen), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2111_B.htm
8. IPU PARLINE database : ITALY (Camera dei Deputati), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2157_B.htm
9. IPU PARLINE database : SPAIN (Congreso de los Diputados), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2293_B.htm
10. Alem Y. Duality by design : the Iranian electoral system / Y. Alem. – Washington: IFES, 2011. – 122 p.
11. IPU PARLINE database : SAMOA (Fono), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2351_B.htm
12. IPU PARLINE database : LIBYA (Al Mutamar Al Watani Al Aam), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2185_B.htm
13. IPU PARLINE database : NIGERIA (Senate), Electoral system [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipu.org/parline-e/reports/2364_B.htm